

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (5) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023.302>

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi |Received: 01.08.2023

Kabul tarihi |Accepted: 10.09.2023

Yayın tarihi |Published: 25.10.2023

Abdurrahman Gülmez

<https://orcid.org/0000-0002-7155-7047>

Assistant professor, Gümüşhane University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Department of Islamic History, Turkey, abdurrahman.gulmez609@gmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Gülmez, A. (2023). Salgurluların Fars ve Basra Bölgesindeki Siyasi, İktisadi ve Bayındırlık Faaliyetleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (5), 1441-1453.

Salgurluların Fars ve Basra Bölgesindeki Siyasi, İktisadi Ve Bayındırlık Faaliyetleri

Öz

Kadim dönemlerden beri İran'ın Fars bölgesi, Med, Pers, Sâsânî, Abbâsî, Emevî, Büveyhî, Selçuklu gibi birçok uygarlığın ve medeniyetin kurulmasında rol almış önemli bir coğrafyadır. Bölgenin önemli gözde şehri Şiraz devletlere başkentlik yapmıştır. İran'ın güneyinde olan bölgenin batı kısmı Basra Körfezi'ne dayandığından ticaret ön plana çıkmıştı. Buna bağlı olarak burada kurulan bütün devletler sahil şehirlerine dolayısıyla bütün körfeze hâkim olmaya çalışmışlardır. Selçukluların zayıflamasıyla 12.yy'da Fars bölgesinde Salgurlular diye yeni bir devlet kuruldu. Yeni kurulan bu devlet doğudan gelen Moğol tehlikesi karşısında Moğollara biat ederek bir denge siyaseti izlediler. Bu siyasetle uzun bir süre Fars bölgesine hâkim olan bu güç körfezdeki ticareti de yönlendirmeye başlamasıyla ülke sınırlarını Bahreyn'e kadar genişletti. Ticaretin getirdiği ekonomik güç ile Salgurlular Fars'a yaptıkları bayındırlık hizmetleriyle bu bölgeyi ihya ettiler. Özellikle Şiraz'da Salgurluların yaptıkları cami, medrese, köprü ve su kanalları gibi yapılar hala mevcuttur. Salgurlu atabeyleri devletin son dönemlerinde Moğollara karşı cephe alınca Fars bölgesi Moğol istilasına açık hale gelerek Moğol devleti tarafından yıkılmıştır. Bu tehlike ile Salgurluların hem bölgedeki ticareti bozulmuş hem de bayındırlık faaliyetleri durmuştur. Araştırmada dönemin kaynakları olan Farsça eserler daha fazla kullanılarak konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Salgurlular, Fars Bölgesi, Basra Körfezi, Ticaret, Bayındırlık

The Salghurids' Political, Economic and Public Works in Persian and the Basra Region

Abstract

Since ancient times, the Persian region of Iran has been an important geography that has played a role in the establishment of many civilizations and cultures such as Med, Persian, Sāssānīd, Abbāsīd, Umayyad, Buwayhī and Saljuk etc. Shīrāz, the most important city of the region, was the capital to the states. Since the western part of the region, which is located in the south of Iran, is based on the Persian Gulf, trade came to the fore. Accordingly, all the states established here tried to dominate the coastal cities and therefore the whole gulf. With the weakening of the Saljuks, a new state called The Salghurids was established in the Persian region in the 12th century. This newly established state followed a policy of balance by pledging allegiance (paying homage) to the Mongols in the face of the Mongolian threat from the east. With this policy, this power, which had dominated the Persian region for a long time, expanded the borders of the country to Bahrain when it started to direct the trade in the gulf. With the economic power brought by trade, the people of Salgur revived this region with their public works services to Persian. Especially in Shīrāz, structures such as mosques, madrasas, bridges and water channels etc. built by Salgurians (Salghurids) still exist. When the Salghurian atabegs took against the Mongols in the last period of the state, the Persian region became open to the Mongol invasion and was destroyed by the state. With this danger, both the trade in the region by the Salghurids was disrupted and their public works activities stopped. In the study, it will be tried to clarify the subject by using more Persian works, which are the sources of the period.

Keywords: *Salghurids, the Persian Region, the Persian Gulf, Trade, Public Works*

Giriş

Fars Atabeyleri yada Salgurlular (543-685/1148-1286), İran'da siyasi kargaşalıkların ve siyasi otoritenin zayıfladığı dönemde bu bölgeyi egemenliklerine alan bir Türk hanedanıdır. Hânedan ismini Oğuz boyundan biri olan Salgur'dan (Salur) alır. İlk atabeyi sungur'dur (543/1148). İlk dönemlerinde Irak Selçuklu Devletine tabi olmuşlardır (Merçil, 2009, s. 29; Merçil, 1991, s. 29). Salgurlular bu dönemlerde İldenizlilerle (543-622/1148-1225), Oğuzlarla, Hârizmşahlarla (492-628/1097-1231) mücadele etmiş bazende Moğol saldırılarına maruz kalmışlardır (Merçil, 2009, s. 29). Kirman Selçukluların zayıflaması ve Oğuz saldırılarıyla Fars bölgesi harabeye dönmüştür. Bunu fırsat bilen Salgurlular bölgeyi egemenliklerine alarak burada bir devlet kurmuşlardır. Salgurluların bölgeye hakimiyeti ile Moğolların İran'ı feth etmeleri aynı dönemi denk geldiğinden Salgurlular Moğollara karşı denge siyaseti takip etmişlerdir. Moğollarla çatışmaya girmeyen Salgurlular bu sayede yaklaşık yüz kırk yıl ayakta kalmışlardır. Salgurluları ayaktutan en önemli

güç Basra körfezini ve buradaki ticareti kontrol etmeleri idi. Bu sayede ordularını büyüterek Fars bölgesinde istikrar ve güveni sağlamışlardır. Bu güven ve istikrarı sağlamak için Salgurlular neler yapmışlardır. Moğollara karşı nasıl bir politika izlemişlerdir? Basra körfezindeki siyasi ve ticari faaliyetleri ve körfezden Fars bölgesine gelen ticaret yollarının rotaları nerelerden geçiyordu. Araştırmada bu gibi sorulara cevaplar verilecektir.

1.Fars Bölgesinin Siyasi Durumu

İran coğrafyasının ortasında yer alan Fars bölgesinin doğusunda Kirman, batısında Ğuzistan ve Spahan, kuzeyinde Horasan bozkırları ve denize sınırı olan Behrî, güneyinde ise Basra Körfezi bulunur (Esteğri, 1961, s. 95-97; Le sterenc Guy, 1377, s. 283-295). Fars bölgesi tarih boyunca Medler, Persler, Partlar, Makedonya İmparatorluğu, Sâsânîler, Emevîler ve daha sonra da Abbâsî Devleti'ne bağlı bir eyalet olmuştur. Abbâsîlerin zayıflamaya başladığı 10. yy'ın ikinci çeyreğinde Sâsânîlerin soyundan geldiği rivayet edilen Ebû Şucâ Büveyh b. Fennâ (Pennâ) Hüsrev adlı şahsın üç oğlu İmâdüddevele Ebü'l-Hasan Alî, Rüknüddevele Ebü'l-Alî Hasan ve Mu'izzüddevele Ebü'l-Hasan Ahmed İran coğrafyasını egemenliklerine alarak yeni bir devlet kurdular (932). Bu üç kardeşten, Mu'izzüddevele Ebü'l-Hasan Ahmed, Kirman ve Ğuzistan'da, Rüknüddevele Ebü'l-Alî Hasan Rey, İsfahan ve Hemedan'da, İmâdüddevele Ebü'l-Hasan Alî ise Şiraz¹ ve Fars bölgesinde idaresini kurdu (932-1056). İmâdüddevele Alî'den ölümünden sonra tahta geçecek oğlu olmadığından yerine Adudüddevele geçti. Daha sonra Fars bölgesini çocukları Şerefüddevele, Bahaüddevele, Sultanüddevele, Ebû Kalîcar ve Melik Rahîm yönetmiştir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 447/1055 yılında Bağdat'a girdikten sonra Büveyhîlerin son hükümdarı Melik Rahîm'i tutuklatmasıyla Büveyhî Devleti yıkılmıştır (Merçil, 1992, C. 6, s. 496-500; Fekihî, 1357, s. 92-95; Şirazî, 1310-1350, s. 30-36).

Büveyhîlerin yıkılmasıyla Fars bölgesindeki siyasi boşluğu Şebânkâreler² doldurmuştur. Selçukluların Kirman hâkimi Melik Kavurd, Fars bölgesini egemenliğine almak için Şebânkârelerin lideri Alî b. Hasan b. Eyüp'ün oğlu Fazlûye'ye karşı mücadele etmiştir. Sultan Alparslan döneminde Fars bölgesi ele geçirildi, makamını koruyan Fazlûye Selçuklulara karşı iki defa isyan etti. İlkinde yıllık yirmi yedi milyon dirhem vergi vermesi karşılığında serbest bırakıldı. 464/1071 yılındaki ikinci isyanın da Nizamü'l-Mülk, Fazlûye'yi yakalayarak öldürttü (Şirazî,

¹ İmâdüddevele Ali, Şiraz'ı fethettiğinde Sasanilerden kalma birçok hazineye de el koydu (Fekihî, 1357, s. 97).

² Şebankareler, İran'ın kuzey kesimlerinde yaşadıkları tahmin edilen ve Kürt asıllı bir hanedan oldukları düşünülen bir topluluktur (Uygur, 2021, s.197-202). İran'da Şebânkâre isminde birçok yerleşim yeri bulunmaktadır (Esedpur-Selimi, 1400).

1346, s. 88). Bu tarihten sonra Selçuklular 85 yıl³ hükmettikleri Fars bölgesine, 542/1148 yılında Salgurluların zuhuruna kadar 7 vali atamışlardır. Sultan Alparslan Fars'ı ele geçirince burada hüküm süren Fazlûye'yi yerinde bırakarak bölgenin ilk atabeyi yapmıştır.⁴ Daha sonra sırayla gelen atabeyler 465/1072 yılında Emîr Rüküddevle Ğumartegin, Celâleddin Çavlı, Atabey Karaçe, Menkubers, Bezabe ve Melikşah⁵tır (Şirazî, 1346, s. 85-86; Zerkup Şirazî, 1310-1350, s. 41-48). Selçukluların yıkılmasıyla da Fars bölgesine Salgurlular egemen olmuşlardır. Salgurlular veya Fars atabeyliği 542-685/1148-1286⁶ yılları arasında on bir hükümdarın (Gazvinî, 1364, s. 12) tahta çıktığı bir devlettir. Salgurluların Fars bölgesiyle ilgilenmeleri daha sonraki atabey Bezabe döneminde başlamıştır. Salgurlular döneminde Fars bölgesinin refah düzeyi artmış, Şiraz şehri bayındır hale gelmiştir. En güçlü dönemleri ise Saîd b. Zengî (600-626/1203-1226) ve Ebû Bekir b. Saîd (626-658/1226-1260) dönemleridir. Salgurluların 685/1286 yılında yıkılmasıyla Fars bölgesi Moğolların egemenliğine girerek harabeye dönmüştür (Zerkup Şirazî, 1310-1350, s. 48-65). Atabey Saîd b. Zengî'nin fermanlar üzerindeki tuğrasında şunlar yer almaktadır: “Varis-e Melik Süleyman Salgur Sultan Muzaffer el-dünya ve el-din Yiğit Saîd b. Atabeg Zengî Nasr Emir el-Mü'minîn” (Şirazî, 1346, s. 490-500).

2. Basra Körfezi'nin Siyasi Durumu

Basra Körfezi'nin ticareti Râşid halifeler, Emevîler ve Abbâsîler döneminde Basra şehrinde merkezileşti. Irak, İran ve Umman'ı egemenliğine alan Büveyhîler döneminde (321-448/932-1056) ise bu ticari merkez yerini Sîrâf'a bıraktı. Büveyhî hükümdarı İzzeddüldevle'nin aldığı siyasi ve koruyucu önlemlerle Basra Körfezi daha da gelişti (Bakırvosuqi, 1384, s. 132). Bu siyaset ile Sîrâf ticaret merkezi oldu. Böylece, Sîrâf X. yy ve XI. yy'daki Basra Körfezi'nin ticari kanunlarını oluşturdu. Daha sonra gelen Büveyhî hükümdarlarının (iç meselelerden dolayı) hiçbiri hazineye büyük faydası olan körfezdeki bu ticareti devam ettirememiştir (Zerkop Şirazî, 130-1350, s. 52). X. yy'ın başlarında bir güç olarak Bahreyn'de ortaya çıkan Karmatîler bu yüzyılın sonlarına doğru Basra Körfezi ticaretine sekte vurdular. Öyle ki 373/984 yılında Büveyhîlerin egemenliğindeki Basra'yı vergiye bağladılar. Fakat, Karmatîler Büveyhîlerin karşısında duramayınca geri çekildiler. Mahalli isyanlar sonunda 459/1067 yılında Bahreyn, 468/1076 yılında da Lahsâ'da Karmatîlerin

³ Şiraznamede, Selçukluların Fars'ta hüküm süresi için 80 ve 85 yıl gibi iki farklı tarih zikretmektedir (Şirazî, 1310-350, s. 41-49).

⁴Vassaf tarihinin aksine Şirazname vezir Taceddin'i Fars bölgesinin yedinci atabeyi sayarken Fazlûye'yi atabeyler arasında göstermez (Şirazî, 1310-350, s. 41-49).

⁵ Selçuklu soyundan olup bir yıl atabeylik yapmıştır.

⁶ Tarihçi Ali Samî, Salgurluların kuruluş ve yıkılış tarihlerini “ Şiraz Şehr-e Cavidan” adlı eserinde 1149-1287 olarak vermektedir (Samî Şiraz, 1363, s. 477).

idaresine son verildi ve körfez ticareti yeniden canlandı (Hizmetli, 2001, s. 510-514). Büveyhîlerin zayıflamasıyla Sîrâf'ta huzur ve güven ortamı kayboldu. Çünkü bu dönemde Şebânkâreler, Fars'tan körfeze gelen yolların güvenliğini ve istikrarını bozmuşlardır. Bunun yanı sıra Fâtımîlerle Abbâsîler arasındaki siyasi rekabetten dolayı Çin ve Hindistan'dan Basra Körfezi'ne gelen ticaret yolları Kızıldeniz'e kaydı ve Sîrâf büyük bir ticari kayba uğradı (Arab, 1389, s. 41). Büveyhîler döneminde Sîrâf'a rakip tek yer Umman limanıydı. Ama 477/1085 tarihinde Ortadoğu'da ve İran'da meydana gelen depremlerle Basra Körfezi, Sîrâf, Fars ve Ğuzistan bölgelerinin ticareti ve sosyal hayatı yerle yeksan oldu (İbnü'l-Esîr, 1991, C. 10, s. 134).

Büveyhîlerden sonra Fars bölgesine hâkim olan Kirman Selçukluları ve Şebânkâreler döneminde Fazlûye ile Melik Kavurd arasındaki çatışmalar Fars bölgesinde siyasi ve sosyal kargaşaya sebep olmuştur. Buna bağlı olarak Sîrâf limanı da önemini kaybetmiştir. İstikrar ve güvenlik olmadığı gerekçesiyle ticari gemiler Sîrâf yerine Mehrihan ve Basra limanlarına gidiyorlardı (Bakırvosuqi, 1384, s. 133). Ekonomik ve sosyal hayatın bozulmasıyla 503/1110 tarihinde Sîrâf halkı Kiş'e göç etmeye başladı. Böylece Fars bölgesinin önemli ticaret merkezi olan Sîrâf hem ticari hem de nüfus olarak zayıflamıştır (Makdîsî, 1361, s. 636).

Fars bölgesine hâkim olan Salgurlu atabeyleri döneminde Hürmüz ve Kiş ticaret limanları Basra Körfezi'nin ticari kanunlarını bir düzene koymuştur. Bu bölgenin Fars ve Kirman bölgelerine kara sınırı olmadığından körfezin tüccar ve pazarcılarına önemli bir imtiyaz sağlıyordu (Mednî, Bi tarih, C. 2, s. 7). Basra Körfezi Hindistan, Yemen, Mezopotamya ve İran için bir geçiş güzergâhı olduğundan bu adalar önemli birer ticaret merkezi haline gelmişti (Bayındır, 1319, s. 10). Basra Körfezi'nden Çin'e deniz yoluyla gitmek yaklaşık iki ay sürüyordu. Gidiş ve dönüş ise aynı şekilde bir yıl ya da bir buçuk yıl sürüyordu. İslâm'ın I. yy'ın da Çin'de ikamet eden yabancı tüccarlara "Hu ya da Hu-ti" denilirdi. Bu kimseler genellikle dükkân sahipleriydi. Doğuya sefer yapan tüccarlar Seylan'dan Basra Körfezi'ne inci, yakut, elmas, tarçın ve Seylan'da olan diğer malları getirirlerdi. Çin'den ise özellikle XI ve XII. yy'da mücevher çeşitleri, fildişi, gergedan boynuzu, baharat, inci ve kristal getirilirdi. Bu yüzyıllarda Basra Körfezi'nden ve diğer yerlerden Çin'e ticaret amacıyla çok sayıda gemi gittiğinden Song hanedanı "deniz ticareti işleri idaresi" isminde yeni bir idari birim kurdu. Bu dönemde Çin'de sekiz büyük ticari liman vardı. XII. yy'da Çin'den batıya (Basra Körfezi, Kızıldeniz, Akdeniz, Doğu Afrika ve Avrupa) batıdan ise Çin'e 46 liman şehrinde 43 çeşit malın ithalatı ve ihracatı yapılırdı (Ğalife, 1387, s. 1-19). Büveyhî hükümdarı İzzeddüvle'nin ölümüyle Sîrâf ticari zenginliğini kaybettiğinden Büveyhî Devleti de gerilemiş ve

yıkılmıştır (Şirâzî, 1346, s. 130-1350). Fars bölgesine hâkim olan Şebânkârelerin hem Fars-Sîrâf arası ticaret yolunun güvenliğini sağlayamamaları hem de Fâtîmî-Abbâsî arasındaki siyasi rekabetten dolayı Basra Körfezi ticaret yolları Kızıldeniz'e kaymıştır. Ticaret yollarının değişimi ve bölgedeki depremlerle⁷ de Sîrâf, ticari önemini tamamen yitirmiştir (Arab, 1389, s. 41).

Salgurlular XIII. yy'da Basra Körfezi'nde etkisini hissettirdi. 626/1229 yılında Hürmüz hâkimi emir Seyfeddin Nusret, atabey Saîd b. Zengi ile işbirliği yapmak amacıyla bir anlaşma yaptı. Hürmüz hâkimi adına Şehâbeddin Mahmud, Fars'a bağlılığını sundu. Saîd b. Zengi, Kiş ümerâsının yaptığı askeri darbeye yardım ederek (Bakırvosuqi, 1380, s. 147-159). 627/1230 yılında Kiş'i fethetmiş⁸ ve kendi adına hutbe okutmuştur (Spuler, 1372, s. 147). 633/1235 yılında da Bahreyn'i fethetti. Hürmüz melikleri ile atabeyler arasındaki ilişkiler bu dönemde çok gelişmiştir ancak Hürmüz meliklerinin en parlak ve en güçlü dönemi Mahmud Kalahatî (640-677/1243-1278) dönemidir. Körfezin önemli yerlerinde askeri alaylar, küçük ve büyük at gemileri oluşturarak Basra Körfezi'nde ve Hint Okyanusu'nda gücünü artırmıştır. Bölgedeki Kalahat Limanı, Basra Körfezi'nin anahtarı ve Umman'ın en önemli limanıydı (Bakırvosuqi, 1384, s. 147-159). Bir sahil şehri olan Kalahat, Hürmüz'ün ikinci başkenti sayılıyordu. Marko Polo, Kalahat Kalesi'nin körfeze gelen-giden gemileri kontrol etmek için iyi bir konumda olduğunu, Kalahat emirinin Hürmüz melikine bağlı olduğunu ve kalesinin güçlü olmasından dolayı savaş dönemlerinde Hürmüz emirinin bu kalede ikamet ettiğini yazar (Polo, 1979, s. 190-191). Deniz ticaretinden büyük kârlar elde eden Kirman Selçuklularının aksine Fars atabeyleri Körfez ticaretini tamamen eline aldılar. Fars atabeyleri körfez ticaretini kontrol etmek için Hürmüz şehri ve Cârûn adasından Basra şehrine kadar tüm liman ve sahil şehirlerini egemenliklerine aldılar (Spuler, 1372, s. 155).

Hürmüz emiri ile Salgurlu atabeyleri arasında bir sorun yoktu ancak Salgurluların egemenliğindeki Kiş, doğudan gelen ticaret yolları için Hürmüz ile siyasi bir çekişme içindeydi. Salgurluların Kiş ve Bahreyn'e hâkim olmasıyla Mahmud Kalahatî ile Ebû Bekir b. Saîd arasında bir barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmayla Hürmüz ve Kalahat Fars atabeyliğini tanıyordu. Ebû Bekir b. Saîd 'in ölümüyle Hürmüz emiri bağımsızlığını ilan etti. Onun ölümüyle Fars bölgesi yirmi altı yıl (661-685/1260-1286) sürecek ve sonu yıkım olan bir kargaşa içine girmiştir (Bakırvosuqi, 1384, s. 158-161). Atabey Ebû Bekir b. Saîd Basra Körfezi limanları ve adalarına

⁷ Bu dönemde Ortadoğu'da ve İran'da çok sayıda depremler meydana gelmiştir. Ama Sîrâf'ın etkilendiği deprem 1085 tarihinde Fars ve Ğuzistan bölgesinde olan depremdir. Bknz (İbnü'l-Esîr, c.10, s. 134).

⁸ Ebû Bekir b. Saîd döneminde de Kiş elden çıkmış olacak ki buraya tekrar sefer yapılmıştır. Bu seferde Ebû Bekir b. Said Hürmüz emirinin gemilerini kullanmıştır (Arab, 1389, s. 44).

Hindistan ve Uzak doğu'dan gelen tüccarlar ile mahalli tüccarlar arasında ilişki kurdurdu ve bunlardan gümrük vergisi aldı. Saîd b. Zengi ve Ebû Bekir b. Saîd Moğollara bağlılığını bildirdiklerinden dolayı Moğollar Fars bölgesine akınlar yapmamışlardır. Fakat, atabey Ebû bekir b. Saîd 'in ölümüyle Fars bölgesi Moğol istilasına açık hale geldi ve bundan sonra Basra Körfezi eski görkemini kaybetmiştir (Spuler, 1372, s. 147). Basra Körfezi'ndeki ticari merkezler siyasi nedenlerden dolayı zamanla yer değiştirmiştir. İlk önce Sîrâf daha sonra Kiş ve Hürmüz limanları daha sonra da Tîz Limanı ve Mekrân Sahili ticaret merkezi olmuştur.

3. Salgurluların Fars Bölgesindeki Bayındırlık Faaliyetleri

XII. yy'ın birinci yarısında Fars bölgesinde bir güç olarak ortaya çıkan Fars atabeyliği döneminde (661-685/1148-1286) atabeyler Fars bölgesinde bayındırlık ve kültürel faaliyetler açısından önemli eserler bırakmışlardır. Atabey Sungur, Saîd b. Zengî (599-623/1203-1226) ve Ebû Bekir b. Saîd (623-685/1226-1260) dönemlerinde bölgenin refah seviyesi arttı. Fars bölgesi gibi büyük bir coğrafyayı uzun bir süre dışarıdan gelen saldırılardan koruyarak başkent Şîraz'ı bayındır hale getirdiler. Buradaki önemli tarihi yapılar, medreseler, mescidler, kervansaraylar ve kabirler özellikle Saîd b. Zengî ve oğlu Ebû Bekir dönemlerinde yapıldı. Bu yapılardan bazıları hala ayakta durmaktadır. Saîd b. Zengi, Şah Kuruş'un kabrini camiye çevirdi. Etrafındaki kitabelerde 612/1215 ve 620/1223 tarihleri yer almaktadır (Mostafavî, 1343, s. 10). İlk atabey olan Salgur, Şîraz'daki Mescid-i Camii ve Sunguriye Medresesi'ni yaptırdı. Camiye ek olarak da yüksek bir minare etrafına da dört pazar yaptırdı ve bunların hepsini vakfetti. Şeddü'l-izâr'ın⁹ müellifi atabey Sungur'un mezarının Goristan-e Bağ Nû mezarlığında olduğunu söyler (Cüneyd Şîrazî, 1328, s. 256-258; Bilgin, 1993, C.8, s. 125; Merçil, 1991, s. 131). İhtimalen Salgur'un yaptırdığı eserler de bu mahaldedir. Bunun yanı sıra bu mezarlıkta atabey Saîd b. Zengî b. Mevdûd ve Ebû Bekir b. Saîd'in de mezarları bulunmaktadır (Cüneyd Şîrazî, 1328, s. 215-219). Salgurluların ikinci atabeyi olan Zengî b. Mevdûd Şîraz'ın su temini için Allahüekber su kanalını yaptırdı. Bu su hala Şîraz'ın en güzel suyu olarak kabul edilmektedir (Davud, C. 6, s. 490-500).

Atabey Tekle ise Sunguriye Medresesi'ni ve yanındaki Han-ı Bezirgân'ı yaptırmıştır (Merçil, 1991, s. 132). Vezir Emin el-din Gazrunî, Câmî'i 'Atîk'e yakın medrese ve ribât yaptırdı. Bu medrese, Eminî Medresesi olarak şöhret kazanmıştır. Salgurluların bir diğer veziri olan Emir

⁹ Bu eser 14.yy'da Şîraz'da olan mezarlıklarda yatan şahıslar hakkında bilgi vermektedir. Eser iki mukaddime ile başlayıp daha sonra 7 bölüm halinde 8 mezarlıkta yatan 315 şahıs hakkında bilgi vermektedir. Eser Arapça olup müellifin oğlu tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir (Şîrazî, 1328 s. 256-258).

Mukareb el-din Mesud, medrese, ribât, Şîraz'da su ambarı, Dârü'l-şifâ ve Dârü'l-hadîs yaptırdı. Bu mekana ise Mekrebî Medresesi denilmektedir. Daha sonra, bu yapıların ayakta kalması için emlaklar vakfetmiştir (Samî, 1363, s. 482).

Salgurlular döneminin en önemli eseri atabey Saîd b. Zengî döneminde yapılan Şîraz'daki Mescid-e Cedîd'dir. Eserin yapımına 599/1203 yılında başlanmış, 614/1218 yılında bitirilmiştir. Saîd b. Zengî Irak yolunda Rıbât-ı Şehrullâh isminde bir ribât yaptırdı. Bunların her zaman faaliyette kalması için köyler, çiftlikler, araziler ve hamamlar vakfetmiştir (Şirazî, 1346, s. 90). Salgurlular dönemine ait bir diğer mescid ise Sâsânîler dönemine ait olan Şîraz'daki Mescid-e Sengî'dir. Bu mescidin planı Sâsânî hükümdarı I. Şâpûr'a ait olan Talar-e Bozurge Kağ'ın planıdır. Bu mescidin kitabesinde 652/1253 senesi mevcut olup atabey Ebû Bekir Saîd b. Zengî'nin adı bulunmaktadır (Mostafavî, 1343, s. 92-91; Davud, C. 6, s.490-500).

Selçuklular ve Şebânkâreler döneminde harabeye dönen Şîraz, Ebû Bekir b. Saîd döneminde bayındır hale getirildi. Şîraz'da mescidler, medreseler, pazarlar ve evler yaptırmıştır. Sahil yolu üzerinde Caber'de, Bend Emir'de, A'brkuh ve Beyza'da, Ribât-e Muzafferî adında ribâtlar yaptırdı. Şîraz'da da Darü'l-şifâ yaptırarak buranın hizmetine ehil kişileri verdi. Bu vakıf hizmetlerinin de aksamaması için her birine köyler, çiftlikler, bostanlar ve değirmenler vakfetti (Şirazî, 1346, s. 92). Atabey Sungur Şîraz'da Mescid-i Sungur, Sunguriye Medresesi ve ribât onun tarafından inşa ettirilmiştir. Atabeg Sa'd b. Zengî'nin de yaptırdığı su yolu Kanât-ı Zengîâbâd, Tekle'nin yaptırdığı Hân-ı Bâzârgânân bunlardan bazılarıdır (Merçil, 2009, C. 36, s. 29-31). Ebû Bekir b. Saîd'in veziri emir Mukarreb el-din'in eliyle de Şîraz'da İmâmzâdenin Şah-e Çırağı yapıldı (Samî, 1363, s. 575-576).

Yezd Atabegi Kutbeddin Mahmûd-şâh'ın kızı olan Türkan Hatun (Aktaş, 2020, s. 492). (ö.662/1263)¹⁰ döneminde Şîraz'da yapılan medrese, İzzeddiye Medresesi olarak şöhret kazanmıştır. Medresenin günümüze ulaşan bazı kısımlarına bakıldığında Şîraz'ın o dönemdeki parlaklığı da daha iyi anlaşılmaktadır. Salgurluların son yöneticisi olan Âbiş Hatun (?-ö.685/1286) adına yapılmış bir ribâtta Ribât Âbiş'tir. Şîraz'ın güneydoğusunda yer alan bu yapının bazı kısımları günümüzde hala varlığını korumaktadır. Yapı kareli bir şekle sahiptir ve yapının kenar uzunlukları 16/75 m ve yüksekliği ise 20 m'dir. Yapının alt katında olan çömler Pars

¹⁰ Türkan Hatun, Salgurlu atabeyi Muzaffer ed-din II. Sa'd'ın eşi ve Âbiş Hatun'un da (?-ö.685/1286) annesidir. Eşinin 1260 yılında ölümüyle Türkan Hatun, Salgurlu devleti yönetiminde etkili olmuş tahta geçen atabeylerde onun gücünün farkındaydılar. Öyle ki 1263 yılında Salgurluların yeni hükümdarı atabeg Muzaffer ed-din Selçuk-şah Türkan Hatun'un devlet üzerindeki gücünü bildiğinden onunla evlendi. Bu evliliğin sonunda Muzaffer ed-din Selçuk-şah onu öldürmüştür (Aktaş, 2020).

Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu ribât bugün “Hatun Kıyamet” adıyla meşhurdur. Salgurlular döneminin en önemli yazar ve şairi Sa'dî-i Şîrâzî'dir. Şair eserlerinin çoğunu dönemin atabeyi olan Ebû Bekir b. Saîd'e hediye etmiştir. Bu bilgiyi hem Gülistân'ın mukaddimesinde ve yedinci kısmında hem de Bostân'ın önsözünde dile getirmiştir. 655/1257 yılında ise Bostân'ı ya da Sa'dînâme-i atabeye sunarak hediye etmişti (Davud, C. 6, s. 490-500).

Fars bölgesinde İslâmiyet ve Hristiyanlık'tan başka Zerdüştlük inancı da vardı. Fars bölgesinin önemli şehirleri ve köylerinde Zerdüş inancına sahip insanlar bulunuyordu. Bu kesimden bazıları köylere sahipti ve söz konusu köylerde yaşayanlar da kabile veya grup olarak farklı isimlerle anılırlardı. Mesela Şîraz'daki Âteşkegedelere Mesuban, Sabur'dakilerine de Şebrğeşin denilirdi. Bunların bazı grupları Pehlevice (eski Farsça) konuşurlardı (Esteğri, 1377, s. 283-295).

4. Fars Bölgesinden Diğer Bölgelere Giden Yollar

Fars eyaletindeki yollar zamanla değişmiştir. Fars eyaletinin yolları hakkında dönemin coğrafyacısı olan İbnü'l-Belhî, Farsnâme adlı eserinde bilgi vermektedir. İbnü'l-Belhî, Fars eyaletine çevre eyaletlerden ve körfezden gelen yolların Şîraz'a ulaşımı ve buradan da diğer bölgelere gidiş yolları, menzillerin isimleri ve aralarındaki mesafeler hakkında bilgi vermektedir. (İbnü'l-Belhi, 1384, s. 284-295).

Fars'ın Şîraz şehrinde diğer bölgelere giden yollar, menziller ve bunların mesafeleri şöyledir; İsfahan-Şîraz yolu: Şîraz'dan İsfahan'a üç yoldan gidiliyordu.

Şîraz-Ma'in Yolu: Şîraz'dan Diyegorg'a 6 fersah, Diyegorg'tan Serpol'a 6 fersah, Serpol'dan Ma'in'e 4 Fersah, Ma'in'den Şehriyar'a 6 fersah, Şehriyar'dan Diye 6 fersah, Diye'den Koşke Zer'e 7 fersah, Koşke Zer'den Diye Guz'a 7 fersah, Diye Guz'dan Yezd'e 10 fersaktır.

Şîraz-Esteğr Yolu: Şîraz-Zerkan 7 fersah, Zerkan-Padost 6 fersah, Padost-Esteğr 4 fersah, Esteğr-Keme 6 fersah, Keme-Kemhenk 4 fersah, kemhenk-Diyebeyd 8 fersah, Diyebeyd-Diyepolend 7 fersah, Diyepolend-Sermek 7 fersah, Sermek–Abade 5 fersah, Abade-Şoristan 7 fersah, Şoristan-Yezd'e 8 fersah'tır.

Şîraz-Semirom Yolu: Şîraz-Coyem 5 fersah, Coyem-Biza 3 fersah, Biza-Tor 4 fersah, Tor-Tirmayecan Kamfiruz 5 fersah, Tirmayecan Kamfiruz- Cermek 4 fersah, Cermek-Kord 4 fersah, Kord-Kalar 5 fersah, Kalar-Diye Tersan 7 fersah, Diye Tersan–Semirom 8 fersah'tır (Strange, 1377, s. 320)

Şîraz'dan Kirman'a da 3 yoldan gidilirdi;

Şîraz-Rudan Yolu: Bu iki şehir arası 61 fersahtır. Şîraz, Serbend İzeddî, Diye Ğaver, Abade, Diye Mored, Sahe ve Razan üzerinden Rudan'a varılır.

Şîraz-Sircan Yolu: Bu iki şehir arası 79 fersahtır. Şîraz, Diye Buden, Du Deh Daryan, Ğorme, Takes, Ğeyre, Niriz, Ketre, Meşr'e, Perbal, Meşr'e mehfufe, Nemkelağ ve Sircan'a varılırdı.

Şîraz-Perg ve Tarem Yolu: Bu iki şehir arası 74 fersahtır. Şîraz, Mahleviye, Serostan, Diye Kerem, Pesa, Heft Deh ve Festcan, Darabcerd, Restaku'l-Restak ve Perg'ten Tarem'e gidilir.

Şîraz-Ğozistan Yolu: Bu iki şehir arası 62 fersahtır. Şîraz, Coyem, Ğalar, Ğerare, Diye Guz, Tir Merdan, Koscan, Nubencan, Ğabdan, Keşn, Gunbed Melğan, Sahe, Hebs, Ğerzek, Ercan üzerinden Bostank'a varılır.

Şîraz-Mehruban Yolu: Bu iki şehir arası 62 fersahtır. Şîraz, Cozcirkan, Deşte Erzan, Kazerun, Toc, Diye Mâlik, Cenaba, Siniz buradan da Mehruban'a varılır.

Şîraz-E'mal Seyf: Bu iki şehir arası 35 fersahtır. Şîraz, Masarm, Rodbal Setcan, Cerh, Ğendcan, Rem el-zivan, Toc, Seyf'e varılır.

Şîraz-Necirm Yolu: Şîraz'ın bu yolu E'mal Seyf ile Ğendciyan'a kadar müşterek kullanılan bir yol olup 45 fersahtır. Ğendciyan, Buştkan, Buştkanat, Diye Şenana, Mandestan ve buradan da Necirm'e varılırdı.

Şîraz-Sîrâf Yolu: Bu iki şehir arası 89 fersahtır. Şîraz, Kofreh, Kevar, Ğenifkan, Firuz Abad, Semkan, Hebrük, Karzin, Lağır, Keran ve buradan da Sîrâf'a varılırdı.

Şîraz-Yezd Yolu: Bu iki şehir arası 76 fersahtır. Şîraz, Zerkan, Padost, Esteğr, Keme, Kemhenk, Diye Beyd, Abrkuye, Diye Şîraz, Tomreh ve buradan da Yezd'e gidilir (Bakırvosuqi, 1384, s. 320)

Hürmüz-Fars Yolu: Bu yol Hürmüz'den başlayarak Tuser, Çah Çel, Çenar buradan Lar'a varılırdı. Buradan da Tarm, Berk, Fevreg, Restak, Deh Ğeyr, Darabgerd bundan 10 fersah sonra Darkan, Fesa, serustan buradan da Şîraz'a varılırdı. Kiş'ten de bu yoldan gelinirdi.

Kiş-Şîraz Yolu: Bu yol Kiş adasının karşısındaki Hezu'dan başlar ki burası Hürmüz'e yakındır. Ğenc, Bal, Laristan, Lağır, burada yol ikiye ayrılır, biri Karzin tarafına da gider. Asıl yol ise Simkan, Mimend, Ribate Cimkan (Şîraz'dan 60 km uzaklıktadır.), Gerive Zenciran (Zenciran boğazı Şîraz'dan 55 km uzaklıktadır), burada yol ikiye ayrılır diğır Fîrûzâbâd tarafına gider. Zenciran'dan Kevar'a oradan da Şîraz'a ulaşılır (Rezevî, 1387, s. 83-84).

Sonuç

Fars bölgesi Basra Körfezi'nin kattığı stratejik konumuyla tarihte her zaman önemli bir yer olmuştur. Zira, bu bölge doğudan ve batıdan gelen ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Hem deniz hem de karaticaretini kontrol eden bir konumdaydı. Bu bölgeye hâkim olan güç, bütün İran

coğrafyasını ve medeniyetlerin beşiği olan Mezopotamya'yı da yönetebilirdi. Bu sebeplerden dolayıdır ki Medler, Persler, Partlar, Sâsânîler, Büveyhîler, Selçuklular ve Salgurlular buraya hâkim olmuşlardır.

Salgurlular, XII. yy'ın birinci yarısında bölgeyi kontrol etmeye başladılar. Rakipleri olan Şebânkâreler ile Selçukluları bölgeden uzaklaştırmış ama bu defa da yenemeyecekleri büyük bir güç olan Moğollar karşısında çaresiz kalmışlardır. Salgurlu atabeyleri akıllı bir siyaset izleyerek onlara bağlılıklarını bildirdiler. Bu bağlılık, Salgurlulara yaklaşık yüz kırk yıl bölgeyi idare etme fırsatı verdi. Moğollardan dolayı Salgurlular sınırlarını doğuya doğru genişletemiyorlardı. Buna karşılık yönünü körfeze ve Umman sahillerine çevirdiler. Körfez ticaretinin kontrolüyle Salgurlu Devleti, hayal edemediği büyük bir ekonomik güce kavuştu ve bu şekilde devlet hazinesi dolup taşı. Salgurluların bu siyaseti ticareti, ticaret parayı, para da büyük orduları ve gemileri getirdi. Bunu çok iyi değerlendiren Salgurlu atabeyleri bu gelirlerle bayındırlık hizmetlerini artırdılar. Bayındırlık faaliyetleriyle bölge halkının refah seviyesi de artmıştır. Körfezden Şîraz'a, Şîraz'dan da diğer bölgelere giden yollarda ribâtlar ve kervansaraylar yapıldı. Şîraz'da hastane, medrese ve cami gibi yapılarla halkın gündelik hayatı kolaylaştırıldı. Salgurlu atabeylerinin Moğollara karşı faaliyetlerde bulunmaları üzerine devlet yıkılmıştır. Bunun akabinde bölge Moğolların yıkımından kurtulamamıştır.

Kaynaklar

Aktaş, Y. (2020). Salgurlular'da Naibe Türkan Hatun ve Atabeg Âbiş Hatun'un İdaresi. *Mavi Atlas*, 8 (2), 490-506.

Âl-i Dâvûd, S. A. (Tarih yok). Atabekan-e Fars. *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-e Bozurg-e İslamî*. C.6. 490-500.

Arab, A. (1389). *Ticaret-e Kiş Der Karn 6 ve 7 Hicri Kameri. Pejuheşe Der Tariğ, Şomare 1*, 38-51.

Bakirvosuqi, M. (1384). *ĞAlî ce Fars ve MemAlî ke Hem Civar An*, İntişarat-e Semt.

Bakirvosuqi, M. (1380). *Tariğe Muhacerat Akvame Der ĞAlî ce Fars*, İntişarate Danişname Fars.

Bayindir, E.A. (1319). *Coğrafiyaye ĞAlî ce Fars*, Ğurremşehr.

Belhi, İ. (1384). *Farsname*. (Haz. Guy Le Strange, Reynold A. Nicholson), Tahran.

Bilgin, O. (1993). Cüneyd-i Şîrâzî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, (s.182-184). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Esteğri, E. İ. (1961). *MesAlî k ve MemAlî k*. (Haz. İrac Efşar), Tahran.

- Fekihî, A. A. (1357). *Al Buye ve Evza' Zaman-e İřan Ba Nemudari Az Zendeġi Merdom An 'Asr*, Nařr Seba.
- Ėalı Fe, M. (1387). Ticaret-e Deryaye Ėalı ce Fars-Çin Der Seddehaye Miyane Be Rivayete Nazar-e Çini. *Mecelle Tariġ Revabt-e Ėaricî, şomare 36*. Payız, 1-19.
- Hizmetli, S. (2001). Karmatîler *TDV İşlam Ansiklopedisi*, C. 24, (s. 510-514). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbnü'l Esir, E. İ. C. (1991). *el-Kâmil fi't-târîh*. (Yayımevi yok).
- Makdisî, E. M. (1361). Ahsenü't-Teķasim fi Ma'rifeti'l-EķAlî m. (Çev. Alî Naki Münzevî), Tahran.
- Mednî, A. (Tarih Yok). Derya Neverdi Der Ėelice Fars ve Piřineyi Tariġi An. *Mecmu'e Makalat-e Seminar-e Ėalı ce Fars*, C. 2, Bi Ca, Bi Tariġ.
- Merçil, E. (1992). Büveyhîler. *TDV İşlam Ansiklopedisi*, C.6, (s. 496-500). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2009). Salgurlular. *TDV İşlam Ansiklopedisi*, C. 36, (s. 29-31). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (1991). *Fars Atabegleri Salgurlular*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mostafavî, S. M. T. (1343). *İklim-e Pars*. İntişarat-e Encumen-e Asar-e Milli.
- Müstevfî Gazvinî, H. A. (1364). *Tarih-i Güzide*, (Haz. Abdül Hüseyin Nevayî), Tahran.
- Polo, M. (1979). *Marko Polo Seyahatnamesi*. (Haz. Filiz Dokuman). Tercüman Gazetesi Yayınları, .
- Rezevî, S. E. (1387). Rahhaye Ticari Der Asr İlġaniyan. *Pejuheřnam-e Tariġ, şomare 11*, 71-90.
- Samî şiraz, A. (1363). *şehr-e Cavidan*, 3. Baskı, şiraz.
- Spuler, B. (1372). *Tariġ-e Moġol*. (Tercüme Mahmud Mir Aftab). İntişarate İلمي ve Ferhengi.
- Strange, L. G. (1377). *Coġrafyay-e Tarih-e Serzeminhay-e Hilafet-e řarki*. (Çev. Mahmut İrfan). Tahran.
- şirâzî, E. M. C. (1328). *şeddü'l-İzâr Fî Hařti'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, Matba-e Meclis.
- şirazî, ř. A. F. (1346). *Tarih-e Vassâf*, Tashih Abdul Muhammed Âyetî, İntişarat-e Bunyad Fergengi.
- şirazî, E. Ė. Z. (1310). *şirazname*. (Tashih Behmen Kerimi). Neřr Ruřnaî.